

AŞK İLE ÇALIŞAN YORULMAZ

Ali Akyıldız Armağanı

Cilt-2

TİMAŞ YAYINLARI | 666
Tarih: Kış 2024 - Hazret | 56

EDİTÖRLER

Mehmet Yaşar Ertas

İlhani Yurdakul

Ömerül Faruk Bölükbaşı

KAMAK YAZANLARI

Kürşat Albayrak

İÇ YAZANLAR

Nur Kaymaklı

1. BASKI

Haziran 2024, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-625-6797-23-2
9 786256 797232

TİMAŞ YAYINLARI

Bahçelievler Mah. Zübeyde Hanım Cad. No: 8

Üsküdar / İstanbul

Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

@timas yayinlari

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 45587

Basım ve Çitir

Uzmanlar Dijital Matbaa A.Ş.

Akçoban Mah. 1584. SK. No : 21

Esenyurt/İstanbul

Telefon: (0212) 945 48 42

Matbaa Sertifika No: 68922

YATIRIM HAKLARI

© Eserin her hakkı saklıdır.

TİMAŞ Basım, Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.

İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alınıp yayımlanabilir.

Aşk ile Çalışan
Yorulmaz

Ali Akyıldız Armağanı - II

EDİTÖRLER

Mehmet Yaşar Ertas

İlhani Yurdakul

Ömerül Faruk Bölükbaşı

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	Dem. No: 314797
Yas. No: 956107	Yas. No: ASK11

ŞEYHÜLİSLÂMLIK'TAN İLK SİYASÎ-DİNÎ BEYANNÂME: İLMİYE, MEŞRUTİYET VE MUHALEFET

İSMAİL KARA*

Şeyhülislâmlık, halife-sultanın iki büyük vekilinden biri olarak (diğeri malum olduğu üzere sadrazamdır) medreselerin, mahkemelerin, dinî hizmetlerin ve neredeyse bütün sosyal faaliyetlere uzanan vakıfların başında olan, bunlarla irtibatlı olarak geniş ve yaygın, ayrıca etkili bir insan unsuruna, bürokrasiye; bu meyanda talebe-i ulûma (medrese talebelerine), her kademedeki müderrislere ve kadılara, müftülere, imam ve müezzinlere, vakıf görevlilerine (Meclis-i Meşâyih tecrübesine kadar vakıflar başta olmak üzere dolaylı vasıtalarla tasavvuf ve tarikat çevrelerine) riyaset eden bir müesseseye. Bilginin-ilmin-dinî ve siyasî yorumun, değerlerin aktarılması, yeniden üretilmesi ve tedris-telif-irşad kanallarıyla sürdürülmesi süreçlerinin de en üst kademesi. Ayrıca ilmiyenin müderrislik ve naiplik gibi en alt kademelerinden en üst müderrisliklere, büyük kadılıklara, İstanbul Kadılığı'na, kazaskerliklere kadar en yukarı kademelerinde yıllarca fiilen görev yapmış biri olarak halife-padişahın kılıç kuşanması ve azli dahil hukukî ve siyasî birçok konuda fetva veren, görüş bildiren, tavır takınan bir şahsiyet ve makam. Mânevî otoritesi ve toplumsal itibarı da var.

Bu hususiyetleri ve konumu dolayısıyla şeyhülislâmın-şeyhülislâmlığın siyasî kişiliğinin olmaması, siyasî meselelerin ve tartışmaların dışında kalması imkân haricindedir. Bununla beraber modernleşme dönemine kadar şeyhülislâmın-şeyhülislâmlığın hususi ve korunmuş üst bir statüye, mânevî bir şahsiyete, itibara ve ağırlığa sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir.

İlmiyenin statüsünün ve itibarının ciddi değişikliklere uğramaya başlamasının ilk işaretleri, herhalde XVIII. yüzyılın son çeyreğinde, modernleşme-ıslahat hareketleri-

* Prof. Dr., İstanbul Zaim Üniversitesi.

nin mühim bir merhalesi olan yeni mektepleşme süreçleriyle ortaya çıkmış olmalıdır. Buna, eğitim-öğretim faaliyetlerinin, bilgi-ilim anlayışının çatallaşması ve özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında medreselerin karşısında/yanında bütün kademeleriyle ikinci bir eğitim yapılanmasının kurulması denebilir. Fakat muhtemelen en büyük kırılma ve değişme noktaları ilmiyenin bir tür siyasî-sosyal müttefikleri olarak Yeniçeri Ocağı'nın lağvı (1826) ve aynı zamanda yaygın bir eğitim kurumu olan Esnaf teşkilatının yerinden edilmeye başlanmasıdır (İngiltere ile yapılan 1838 tarihli Baltalimanı Ticaret Anlaşması). Yeniçeri Ocağı merkezinin (Ağakapısı'nın) ocak lağvedildikten sonra, süreci destekleyen Şeyhülislâmlığa (ilmiyeye) tahsis edilmesi de hem bir taltif hem de daha bir siyasallaştırma olarak anlaşılabilir. Şeyhülislâmlığın ve fonksiyonlarının parçalanması, etkinliğinin azaltılması/sınırlandırılması olarak da yorumlanabilecek üç yeni büyük kurumsallaşmanın; Evkaf, Maarif ve Adliye Nezaretlerinin kurulması da bu süreçlerle alakalıdır.

Diğer tarafta Şeyhülislâmlığın yeni şartlarda tahkim edilmesinden de bahsedilebilir. Özellikle teşkilat içinde yeni birimlerin (tarikât ve tekkeleri ilk defa doğrudan Şeyhülislâmlığın bünyesine dahil eden Meclis-i Meşayih dahil birçok meclisin) kurulması¹ ve ilmiyenin özellikle Maarif ve Adliye Nezaretleriyle, yeni eğitim fikri ve mekteplerle, yeni hukuk fikri ve nizâmî mahkemelerle ilişkilendirilmesi bu meyanda ilk akla gelebilecek teşebbüslerdir.

GERİ DÖNÜŞÜ OLMAYAN SARP BİR YOL

Hilafet-saltanat sisteminin yerine ikame edilmeye çalışılan Meşrutiyet (Anayasalı ve Meclisli hilafet-saltanat) sistemini dinî bir mantık ve muhteva ile açıklamak ve savunmak, onu İslâm siyasî düşüncesinin içine yerleştirmek, en azından Hz. Peygamber ve Dört Halife döneminin siyaset etme tarzına yaklaştırmak teşebbüsleri II. Meşrutiyet'in ilânından önce başlamıştı. Bu teşebbüsler aynı zamanda, siyaset düşüncesi ve siyaset etme biçimleri olarak Emevilerle başlayıp 1908'e kadar gelen hilafet-saltanat süreçlerini tenkit etmek, bir adım ötede Osmanlılar dahil neredeyse bütününü istibdat olarak adlandırmak mânasına geliyordu. (Bir kişinin tek başına yönetmesi veya kahr u galebe yoluyla/kılıç zoruyla iktidarı ele geçirmek mânasına gelen istibdat XIX. yüzyılın ortalarına kadar bütünüyle olumsuz anlamlara sahip bir kelime-kavram değildi; iyisi de kötüsü de olabilirdi. Bu arkaplan dolayısıyla Sultan Abdülhamit'in hal fetvasında, en çok suçlandığı istibdat kelime-kavramı kullanılmamıştı).

Meşrutiyet fikri medreseden ve ilmiyeden çıkmadı, Osmanlılarda ve İslâm dünyasında bu fikirlerin ortaya çıkışında yeni ve çoğu mektepli Müslüman aydınlar ve saray (ve tabii dış etkiler ve hatta baskılar) ilk sırada geliyordu. Fakat nerede ise tek ve etkili

¹ Bu konuda bk. İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

meşruiyet kaynağı din olduğu için ilmiyenin devreye girmesi ve sistemi de süreçleri de dinî bir açıklamaya kavuşturması ve meşrulaştırması gerekiyordu. İlmiyenin yeni şartlarda hem görece önem kazanması, yeni fonksiyonlar üstlenmesi, yeni müttefikler bulması hem de yerinden olması, kendisinin değil “başka”larının kurduğu bir muhalefet fikrinin ve açıklama kalıbının içine dahil olması da bunların arasında oldu².

II. Meşrutiyetin ilânından sonra meşrutiyet fikrini ve sistemini dinen açıklamak, meşrulaştırmak ve savunmak daha ehemmiyetli bir mesele ve daha acil bir vazife haline gelmişti. Çünkü özellikle taşra uleması ve tarikat çevreleri, cami görevlileri (hademe-i hayrat) ve onların hem zihniyet hem de insan unsuru itibarıyla farklı hususiyetlere sahip cemaatları, özellikle 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) hadisesi ve akabinde Sultan Abdülhamit’in tahttan indirilmesi (mütedeyyin insanların, halkın nezdinde şêâmet/uğursuzluk kabul edilen halifenin azli) sebebiyle, muhtemelen yükselen “irtica” edebiyatının kendilerini de hedef kitle olarak aldığını düşünerek muhalif sesler çıkarmaya, hoşnutsuzluklar izhar etmeye başlamıştı. Kendine mahsus etkili kanallarla alttan alta işleyen ve “dinî” dili, geleneksel kalıpları kullanan bu muhalefet sadece halifeyi indiren İttihat ve Terakki’ye karşı bir muhalefet olarak kalmıyor, doğrudan yeni sisteme, hilafet karşıtı bir yere konumlandırılan meşrutiyete de yöneliyordu. Bu ciddi bir problemdi.

Meşrutiyetin meşruluğunu/şeriata uygunluğunu ortaya koymak, muhaliflere karşı savunmak, isbat etmek, onları ikna etmek, neticede sisteme kazanmak için payitahttaki ve büyük şehirlerdeki ulema ve meşâyihin vazifeye davet edilmesi, müessir bir şekilde devreye sokulması ve yazı, risâle neşri, hutbe ve vaaz vermek (tebliğ ve irşad) yoluyla merkez(ler)den taşraya doğru geniş ve etkili bir faaliyet başladı. İrşat ve nasihat heyetlerinin, ulemadan temsilci kişilerin taşraya gönderilmesiyle desteklenen bu faaliyetler manzumesi, masonluk ve dinsizlik gibi doğrudan veya mübalâtsizlik, frenkmeşreplik gibi dolaylı yollarla dinî açıdan itibarsızlaştırılmaya başlanan İttihat ve Terakki’yi savunmak mânâsına da geliyordu³. Bir iki yıl daha büyük bir koalisyon olma özelliğini koruyacak olan İttihat ve Terakki hareketi de içindeki çok sayıda ulema ve meşâyih, merkez(ler)deki medrese ve tekkeleri bu uğurda seferber etme imkânlarına hâlâ sahipti ve bu imkânı iyi kullandı. Bir başka şekilde söylersek ulema ve meşâyih

² Beşiktaşlı Gedayı’nın (öl. 1887 veya 1889?) dörtlüğü sadece yeni kanun-şeriat zıtlaşmasına değil (ki bu da çok önemli) dini otoriteyi temsil eden en üst kurum olarak Şeyhülislâmlığın bir “tezvirat” odağı (siyasetin, makamların, devlet kaynaklarının pazarlandığı bir mekân) haline geldiğine de işaret ediyor. Bu ifadeler bir halk aşığının dilinde dönemin din merkezli halk muhalefetinin tercümanı olmalı:

Dâm-ı tezvir oldu Bâb-ı şeriat
Kande kaldı ol ahkâm-ı hakikat
Cümlesi kanuna eyledi biat
Geri kaldı Hakk’ın emr ü fermanı

³ Bu süreç içinde kaleme alınan ve esas itibarıyla Kürt ulema ve meşâyihini sisteme kazanmayı hedefleyen Bediüzzaman’ın *Münazarat* kitabı meşrutiyeti ve İttihatçıları birlikte savunma mantığının bir örneği olmak itibarıyla enteresan bir metindir.

sadece “başkası”nı değil, kendilerinin de içinde olduğu bir yapının çatırdamasından, üzerlerine çökmesinden endişe eder hale gelmişlerdi.

Netice itibariyle bu uğurda birçok gazete yazısı yazıldı, birçok risâle neşredildi, ilmiye kulüplerinde birçok konuşma yapıldı (bunların bir kısmı sonra kitaplaştı), Anadolu’ya ulemadan birçok zat gitti, hutbeler okundu, vaazlar verildi, umumi yahut birebir konuşmalar yapıldı. Hutbe ve vaazların modern bir “araç” olarak daha bir siyasî mahiyete bürünmesi bu sıralarda oldu. (Daha sonra bu talepler hep devam etti. Hemen aynı dönemde Türkçe hutbe, Kur’an’ın Türkçeye tercümesi tartışmalarının ortaya çıkmaya başlaması da -başka sebepler yanında- doğrudan bu siyasallaşma ve hutbelerin araçsallaştırılması, daha etkili hale getirilmesi arayışlarıyla alakalıdır)⁴.

Bütün bu akışın ve gelişmelerin bir parçası olarak, 31 Mart hadisesinden sonra şeyhülislâmlık makamına getirilen Pirizâde Mehmet Sahib Efendi’nin (1838-1910, şeyhülislâmlık müddeti: 6 Mayıs 1909-12 Ocak 1910) imzasıyla yayınlanan ve bu yazının konusu olan beyanname, siyaset dilinin hem modernleşmesi hem de dinleşmesi açısından yahut siyasallaşma-dindarlaşma istikametinde akan süreçlerin önemli bir parçası olarak kendi türünde temsil kapasitesi yüksek bir örnek metin kabul edilmelidir. Ana muhatapların ilmiye ve tarikat (medrese ve tekke) çevreleri olduğunun beyannamenin daha başlığında açıkça ifade edilmesi de elbette mühimdir. Konjonktürel olanın üstünde bir dil tutturmaya çalışmakla beraber yeni rejimle, mevcut iktidar odaklarıyla, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile, sistemin meşrulaştırılmasıyla, siyasî akışla doğrudan irtibatlı olduğu için de, din-siyaset ilişkilerini yeni şartlarda düzenleme ve açıklama cehdi taşımaktadır. Önemi ve bilebildiğimiz kadarıyla ilk oluşu da bütün bu hususiyetlerinden, ilmiyenin en üst temsilcisinin ve kurumsal kademesinin, halife-sultanın iki üst düzey vekilinden birinin adıyla yeni rejimi kabul ve meşru görmesinden gelmektedir. (*New York Times* gazetesinin beyanname ile ilgili haberini “İslâm Meşrutiyeti/Anayasal Sistemi Kabul Etti” başlığıyla vermesi de enteresan. bk. dipnot: 14).

Beyannamenin kaynağı/çıkış yeri ile özel olarak tasarlanıp kurgulandığı çok açık olan dili, bütünlüğü, öncelik sıralamalarıyla akışı bir tarafa bırakılırsa muhteva ve anabaşlıklar itibariyle bu mevzuda kendisinden önce veya eşzamanlı olarak yayınlanan yazı ve risâlelerle büyük ölçüde paralellikler gösterdiği rahatlıkla söylenebilir. Metinde savunulan fikirler ve yapılan açıklamalar için zikredilen deliller (âyet ve hadisler), fikhî-hukukî ve ahlâkî yorumlarla örnek tarihî hadiseler de diğer metinlerle hayli benzerlik göstermektedir.

⁴ Temsil gücü yüksek bazı örnek teşebbüsler, konuşmalar ve bir kısmı hutbe ve mevize (vaaz) olmak üzere farklı tarzlarda yazılmış metinler, risâleler ve muhtevaları için bk. İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri 1: Hilafet ve Meşrutiyet*, genişletilmiş 2. bs., 2001, s. 84-91. Beyannameyle alakalı vaaz ve konuşmaların gazetelerde duyurulmasına bir örnek için bk. *Tanin*, 15 Eylül 1325/28 Eylül 1909, s. 2 (Ayдын mebusu ilmiyeden Mehmet Ubeydullah Efendi’nin Ayasofyada vaaz vereceği haberi).

Muhtevasına geçmeden önce onunla da irtibatlı olan bazı mühim ön hazırlıklara ve teknik bilgilere işaret etmekte fayda var:

1. Beyannamenin neşri itibarıyla zamanlamasının (Ağustos sonu-Eylül başı 1909) 31 Mart hadisesiyle doğrudan irtibatına temas etmiştik. Beyannamenin etkisini artırmak için üç ayların ve Ramazan ayının da hesaba katıldığını düşünmek doğru olur zannındayız. (1327/1909 Ramazanı Eylül Ekim aylarına tesadüf etmektedir).

Kronoloji takip edildiği zaman 1909 Ağustosunun son günlerinde neticelendirilen Kanun-ı Esasî tadilinin hemen akabinde yayınlandığı da görülecektir. Hazırlık aşamaları da düşünülürse zamanlamanın bu düzenleme ile irtibatlı olduğu da varsayılabilir. Çünkü bu tadille meşrutiyet anayasasının daha “dini” hale geldiği/getirildiği hep telaf-fuz edilecek ve yazılacaktır⁵. (Metnin Meşihat’tan çıkan orijinal nüshasını arşivlerde bulamadığımız için şimdilik tam yayın tarihini tesbit edemiyoruz ama herhalde gazete ve mecmualardaki neşri ile yakın bir tarihte olmalıdır. Nitekim Ek 2’de verdiğimiz, Şeyhülislâmlıktan muhtemelen Dahiliye Nezaretî’ne yazılan beyannamenin gönderilmesi ve dağıtılması ile alakalı yazı da Ağustos 1909 tarihlidir).

2. Sadaret’ten sadrazam imzasıyla Dahiliye Nezaretî’ne yazılan 16 Haziran 1909 (27 C.evvel 1327/3 Haziran 1325) tarihli yazı beyannamenin ortaya çıkışının tarihi ve siyasetine dair birkaç önemli bilgi ihtiva etmektedir:

“(…) Usul-i meşrutiyetin meşruiyetiyle bazı bedhâhân tarafından vukubulan sù-i telkinât ve neşriyatın izâle-i tesirâtını müstelzim olacak surette Bab-ı Vâlâ-yı Meşihatpenâhî’ce bir beyanname tertibi ile taşrada bulunan bilumum nüvvâb ve müftiler ile ulemaya irsâli evvelce teemmül olunarak o yolda tanzim ettirilen beyanname derdest-i tab’ olduğu gibi bunun Arabî ve Farisî lisanlarına tercemesiyle Hindistan ve sâir bilâd-ı İslâmiyeye irsâli mukarrer bulunmuştur. Her tarafa hey’ât-ı nâsiha i’zâmı külliyetli masrafa mütevakkıf bulunduğu gibi o yüzden intizar edilen fevâidi mezkûr beyannameler temin edeceği cihetle (...)”⁶.

Bu belge her şeyden önce bu meâlde bir beyanname hazırlanıp yayınlanmasının sadece şeyhülislâmlığın ve yeni o makama gelen Pirizâde Mehmet Sahip Efendi’nin değil bizzat devletin, sadrazamlığın, muhtemelen 31 Mart’ın veya halife-sultanın azlinin hemen akabinde önemseyerek el attığı bir mesele olduğunu göstermektedir. İkincisi tartışma konusu olan meşrutiyetin meşruiyeti ve bu konuda yapılan tartışma ve tenkitlerin, aleyhte neşredilen metinlerin karşılanması, ikna edici bir üslupla cevaplan-

⁵ Şeyhülislâm Pirizâde Mehmed Sahib, “Makam-ı Celil-i Meşihat-ı İslâmiyeden Bilumum Naib ve Müftülerle Kâffe-i Bilâd-ı İslâmiye Ulema ve Meşâyih-i Kiramına Hitaben Tastîr ve İrsâl Kılınan Beyannâmedir”, *Sırat-ı Müstakim*, II/51, 10 Şaban 1327/26 Ağustos 1909, s. 385-87 (başyazı). Muhtemelen Sadaret’in veya Meşihat’ın (belki İttihat ve Terakki merkezinin de) takip ve teşvikiyle başka gazete ve dergilerde, muhtemelen taşra yayın organlarında da yayınlanıyor. Aynı başlıkla gazetelerdeki bir neşri için meselâ bk. *Tanin*, 7 Şaban 1327/23 Ağustos 1909, s. 2.

⁶ BOA, DH.MKT.02853.00025.002.001.

dırılması ve zararlarının giderilmesi, neticede itaatın mümkün kılınması meselesinin çok ciddiye alındığıdır. (Belgede bu tenkitlerin ve onları yapanların “bazı bedhâhân tarafından vukubulan sû-i telkinât ve neşriyat” olarak anılması ciddiye alınan tesirlerini azaltmaya ve gayrimeşru hale getirmeye dönük siyasî bir teşebbüstür)⁷. Beyannamenin gönderileceği naip ve müftülerle müderrisler ve şeyhler, beyannamedeki fikirler ve zımnî savunmalar üzerinden buldukları bölgelerde muhalif meslektaşlarını veya başkalarını cevaplandıracaklardır. Elbette önce kendileri aydınlanıp ikna olacaklar veya vazifeleri icabı bunu yapacaklardır.

Bu yazışmadan açıkça öğreniyoruz ki Haziran 1909 ortalarında yani 31 Mart hadisesinden tam iki ay sonra beyannamenin hazırlanması ve Arapça ve Farsça tercümesi süreci tamamlanmış ve hepsinin baskısı aşamasına geçilmiştir.

3. Beyannamenin gazete ve mecmualarda yayınlanmasının yeterli görülmeyip Türkçesinin aynı başlıkla risâle halinde basıldığını da görüyoruz⁸. Fakat bundan daha önemlisi farklı diller konuşan Osmanlı tebeası âlim ve aydınlarına, ayrıca bütün İslâm dünyasına hitap etmek için Arapça ve Farsça tercüme nüshalarının da eşzamanlı olarak hazırlanması ve peşisıra yayınlanmasıdır. (Bu bakımdan da beyannamenin bir ilk olduğu söylenebilir)⁹. Bu ise metnin ve muhtevanın, özellikle meşrutiyet idaresinin dinîliği ve Sultan Abdülhamit/halife azledildikten sonra iktidara geçenlerin dinî-ahlâkî açıdan mübalâtsiz olmadıklarının gösterilmesi için İstanbul tarafından ne kadar önemsendiğinin açık bir işareti kabul edilebilir. Yazışmada, hedef Müslüman kitleler arasında Hindistan'ın da zikredilmesi ayrıca çizilmesi gereken bir husustur. Çünkü dar Hindistan coğrafyası ile sınırlı kalmayan Hint Hilafet Hareketi'ni İngiltere ile birlikte destekleyen/inşa eden halife Sultan Abdülhamit'in meşrutiyetçi İttihatçılar tarafından tahttan indirilmesi açıklanmaya muhtaç bir durumdur.

Beyannamenin Arapçasının başlığı “Hâzâ Hüve'l-Belâğu'l-Mübîn Ellezî Belleğa min Kibeli'l-Meşîhati'l-İslâmiyye ilâ Hazarâti'n-Nüvvâb ve'l-Kudât ve'l-Ulemâi'r-Râsihîn ve'l-Meşâyihi'l-Ârifîn”dir. Risâle halindeki baskısını henüz göremediğimiz bu Arapçaya

⁷ Nitekim Ek 2'deki belgede, “beyana hâcet olmadığı üzere bir memlekette husul-i rahat u saadet ve halkın kavânîn-i memlekete tamamî-i itaatı ve yekdiğerin hukukuna riayetle levâzım-ı i'tilâf u muaşerete itina eylemesi ile mümkün olur”; “sebeb-i emn u rahat ve medâr-ı husul-i refah u saadet olmak üzere hükümetin her tarafça teşebbüs eylediği icraat-ı islahperverâne ve ümran-küsterânesini teshîl ve tesrîf edecek olan vücub-i itaat ve mehâsin-i meşrutiyet u muaşerete her zamandan ziyade dikkat ve riayet vazife-i ictimaiyemiz icabından” ifadeleri itaati ve meşrutiyet sistemine bağlılığı öne çıkarmaktadır.

⁸ İstanbul, Uhuvvet Matbaası, 1327, 15 s.

⁹ Arşivdeki bir başka belge grubundan Dahiliye Nezareti'nin yazışmalarıyla beyannamenin Türkçe, Arapça ve Farsça ayrı ayrı risâleler halinde onar bin basılacağı ve otuz binlik toplam baskı masraflarının 3.900 kuruş tutacağı ifade edilmektedir. Bu belgeler de Mayıs 1325 (1909) tarihlidir yani 31 Marttan yaklaşık bir ay sonraya tekabül etmektedir. bk. BOA, BEO.003570.267722.001.002; BEO.003570.267722.002.001 ve DH.MKT.02844.00071.001.001.

tercüme metin bazı dergilerde yayınlanmıştır¹⁰. Farsçasının başlığı ise “Beyanname İst ki ez-Makam-ı Celil-i Meşihat-ı İslâmiyye be-Cânib-i Âmme-i Nâibân ve Müftiyân-ı Bilâd-ı Osmaniyye ve be-Ulemâ ve Meşâyih-i Âmme-i Memâlik-i İslâmiyye-râ Nüviste Şode-est”dir. Bu Farsça metnin risâle halinde basılmış nüshasına sahibiz¹¹. Ayrıca beyannamenin Fransızca tercümesi de “Şeyhülislâmın Resmi Beyanname” başlığıyla *Le Figaro*’da, birinci sayfadan başlayarak, kısa ve müsbet bir takdim notuyla yayınlanmıştır¹². Fakat bu tercümenin yapılması ve yayınlanmasında İstanbul’un etkili veya müdahil olup olmadığına dair açık bir bilgi ve imaya şimdilik sahip değiliz.

Mısır Fevkalâde Komiseri namına başkâtip Hasan Fehmi’nin 22 Şaban 1327/25 Ağustos 1325 [8 Eylül 1909] tarihiyle Dahiliye Vekâleti’ne yazdığı yazıdan da beyannameye dair birkaç mühim hususu öğrenme imkânımız olacaktır:

“Maruz-ı çâker-i kemîneleridir

Taraf-ı vâlâ-yı Meşihatpenâhîden bilcümle nâiblerle müftilere hitaben tastîr olunan Beyanname’nin Arabî nüshasından savb-ı çâkeriye ba-posta irsâl buyurulan iki bin nüshası postadan alınarak heman tevziâta ibtidar edilmiş ve tamim-i fevâidi maksadiyle Kahire’de intişar eden *el-Liva*, *el-Müeyyed*, *el-Ceride*, *el-Ehram*, *el-Mukattam*, *el-Mahrûse*, *ed-Düstûr* gibi kâffe-i cerâid-i mühimme-i Arabiyyeye dahi derç ettirilmiş olduğundan mezkûr nüshalardan birer adedi huzur-ı sâmi-i cenab-ı vekâletpenâhîlerine ba-posta takdime mücâseret kılınmağla (...)”¹³.

Dağıtılmak üzere sırf Mısır’a gönderilen risâle halindeki Arapça nüshaların sayısının iki bin gibi büyük bir rakam olması (10 bin adet basıldığını düşünürsek 1/5’i oluyor)

¹⁰ Bir neşri için meselâ bk. *Sırat-ı Müstakim*, III/54, 1 Ramazan 1327/3 Eylül 1325, s. 17-19 (başyazı).

¹¹ İstanbul, Uhuvvet Matbaası, 1327, 15 s. Beyannamenin Farsçaya tercüme edildiği gazete yazılarında da zikredilmiştir. Meselâ bk. Babanzâde İsmail Hakkı, “İslâmiyet ve Siyasiyat 2”, *Tanin*, 10 Şaban 1327/26 Ağustos 1909, s. 1.

¹² “Un Manifeste Officiel du Cheik-ul-Islam”, *Le Figaro*, 18 Septembre 1909, p. 1-2. (Bu yazının PDFinin temini için Selim Karlitekin’e müteşekkirim). Bu tercüme ile alakalı *Tanin*’in verdiği haber: “Paris’te neşrolunan *Figaro* gazetesi son nüshasında taraf-ı Meşihat-ı İslâmiyyeden geçende bilcümle vilayât-ı şahâne memurîn-i şer’iyesine gönderilmiş olan beyanname-i mahsusun suret-i mütercemesini derç eylediği sırada bâlâsına ‘Bu beyanname ahkâm-ı Kur’aniyyeye tamamen muvafık bulunan idare-i meşrutiyetin şayan-ı dikkat bir vesika-i meşrutiyetidir. Münderecât-ı veczesi devr-i Peygamberiden beri âlem-i İslamiyette kuvve-i hükümetin neden ibaret olduğu ve muhtelif zamanlarda muhtelif hükümetlerde kaide-i intihabın nasıl tevessü’ eylediği ve hakk-ı hakimiyetin esasen ahaliye ait olduğu gibi mevâdd-ı mühimmeden müteşekkildir’ fıkrasını yazmıştır”. *Tanin*, 8 Ramazan 1327/23 Eylül 1909, s. 2’den aktaran Mahmut Dilbaz, “II. Meşrutiyet Döneminde Taşra Uleması: Kavala Müderrislerinden Hoca Behçet Efendi’nin Siyasi-Fikri Yazıları”, *Türkiyat Mecmuası*, 32/2, 2022, s. 566.

Beyannameden bahseden birbirinin devamı İngilizce iki gazete haberi için ayrıca bk. “Islam Accept the Constitution-Head of Mohammedan Church in Turkey Says He Approves the New Government”, *New York Times*, 31 October, 1909, p. 9; “Islam and the Constitution”, *New York Times*, 2 November, 1909, p. 8.

¹³ BOA, A.MTZ.(05).00020.A.00032.001.001.

herhalde ciddi ve istisnai bir durumdur, aynı zamanda İstanbul'un ve meşrutiyet idaresinin kendisine yönelik din merkezli muhalefete dair tehdit algısının derecesini de bir şekilde göstermektedir. Burada, İngiltere etkisindeki Mısır'ın, her ikisi de Osmanlı Devleti'ne dönük muhalif hareketler olan Arap milliyetçiliğinin ve Arap hilafet hareketinin merkezi, ayrıca Sultan Abdülhamit'e karşı muhalif İttihatçı hareketlerin, özellikle muhalif ulemanın kümелendiği yerlerden biri olmasının da etkili bir unsur olduğu hemen akla gelecektir.

Mısır'daki Osmanlı bürokrasinin beyannameyi en önemli yayın organlarının yedisinde yayınlatabilmiş olması da büyük bir başarı kabul edilmelidir. (Belki bu durum Mısır yönetiminin II. Meşrutiyeti ve İttihatçıları o tarihte bir şekilde desteklediği mânasına da alınabilir). Mısır'da meseleyi takip eden kişinin, diyelim ki Şeyhülislâmlığın, ilmiyenin oradaki en üst temsilcisi olarak Mısır kadısı değil de Dahiliye Nezareti'ne bağlı birimlerin olması da meseleyi devletin idari kademelerinin bizzat üstlenmesi ve yönetmesi açısından ayrıca zikre değer¹⁴. Elimizdeki sınırlı bilgiler beyannamenin İstanbul'da olduğuna benzer şekilde Mısır'da da karşılık bulunduğunu, hakkında yazılar yayımlandığını ve umumiyetle müsbet karşılandığını göstermektedir¹⁵.

4. Pirizâde Mehmet Sahib Efendi kısa süren görevi sırasında sadece şeyhülislâmlık adına ve kendi imzasıyla ilk siyâsi beyanname yayınlayan olarak değil yabancı ve gayrimüslim (Yahudi) bir basın mensubunu röportaj için kabul eden ve röportajı ABD'de meşhur bir gazetede yayınlanan ilk şeyhülislâm olarak da tarihe geçmiştir. Kaynaklarda hiç zikredilmeyen -muhtemelen bilinmeyen- bu röportajın iki İngilizce yayınına ve arşivde devlet erkânı için yapılmış muhtasar bir Türkçe tercümesine sahibiz¹⁶.

Bu röportajın da o günün şartlarında birinin talebi diğerinin kabulü gibi sade bir işlem ve mekanizma ile gerçekleşmeyeceği açık olmalıdır. Çünkü II. Meşrutiyet dönemine kadar, hususen yabancı basın mensuplarının şeyhülislâmı makamında görmesi, onunla görüşmesi onun ilmî ve mânevî otoritesini, itibarını zedeleyen bir şey olarak kabul edilir ve bundan kaçınılırdı. Bu meyanda gazeteci Ahmet İhsan Tokgöz'ün hatıratında “devr-i mesud-ı hürriyet”in ilk günlerinde, şeyhülislâmın padişah namına

¹⁴ *Tanin*'de yer alan bir haberdeki; “Makam-ı Meşihat-ı İslâmiyeden bilumum naib ve müftüler ile kâffe-i bilâd-ı İslâmiye ulema ve meşâyihine hitaben tastîr ve irsâl kılınan beyanname taraf-ı Sadaret'ten verilen emir üzerine Beyrut, Halep, Suriye vilayetleriyle Kudüs mutasarrıflığına lisan-ı Arabîye tercüme ve tab' edilerek bilumum kurâ ve kasabât ahalisine tevzî edilmek üzere bulunduğu Arapça gazetelerde okunmuştur” ifadeleri yanlış veya eksik bir bilgiye dayanıyor olmalıdır çünkü adı geçen şehirlere, Mısır gibi beyannamenin Arapçasının gönderilmiş olması gerekir. Haber metni için bk. *Tanin*, 8 Şaban 1327/24 Ağustos 1909, s. 2'den aktaran M. Dilbaz, *agm*, s. 566.

¹⁵ Meselâ Muhammed Kürd Ali'nin yazısı ve *Menar* mecmuasının açıklaması için bk. “Fitnetu Ramadân fi Dımaşkiş-Şâm”, *Menar*, XII/9, 30 Ramazan 1327/14 October 1909, s. 720.

¹⁶ Herman Bernstein, “The Sheikh-ul-Islam Chief of All the Moslems Defines Religion of Turkey”, *The New York Times*, 25 July 1909, p. 37 ve Herman Bernstein, *With Master Minds Interviews*, New York, Universal Series Publishing Co., 1913, s. 225-43. Kitaptan Türkçeye kısmi tercümesi için bk. BAO, HR.TO.00544.00072.001.001-007

Kanun-ı Esasi'ye sadakat yemini etmesini Batılı gazetecilerin de Meşihat Dairesi'ne gidip seyrettiklerini anlatırken söyledikleri zikre değer önemdedir:

“Avrupa gazetecilerinin o tarihe kadar ayak basamadıkları ve yaklaşmadıkları Meşihat Dairesi'ni ziyaret, [*Matin* gazetesi muhabiri] Mösyö Juvnel [Jouvenel] için çok büyük bir vaka addolunmuştu. Bütün teşkilatı kurûn-u vüstâ âlemini gösteren Bab-ı Fetvâda kavukluları, cüppe ve binişleri yakından gören Mösyö Juvnel, Şeyhülislâmın sarı pabuçlarından gözlerini ayıramıyordu”¹⁷.

Süratle siyasallaşan ve “hürriyet” naraları arasında ölçülerin kaybolduğu bir vasatta, çok kısa bir zaman sonra şartların da değişmesiyle artık şeyhülislâmlığın da böyle bir itibarı ve korunmuşluğu kalmayacaktır. O kadar ki bazı ilmiye mensupları bile (meselâ o sırada Antalya mebusu Elmalılı Hamdi Efendi) kabine üyesi olan şeyhülislâmın da herhangi bir “hükümet memuru” gibi Meclis'e gelip tenkit ve sorulara cevap vermesini, karşı tenkitlere muhatap olmasını, hakimiyet-i milliye ilkesi üzerinden isteyecektir. Çünkü hakimiyet-i milliye ve Elmalılı'nın da üyesi olduğu Meclis-i Mebusan değil şeyhülislâmın, artık halife-sultanın da üstündedir¹⁸.

5. Beyannamenin yazılış süreci ve müzakereleriyle alakalı doğrudan bilgilere sahip olmamakla beraber irtibatlı birkaç kurum ve kişinin talebi, müdahalesi ve katkısıyla ortaya çıktığı ve yönetildiği, bir kısmından bahsettiğimiz mevcut veriler üzerinden rahatlıkla söylenebilir. Fakat hadiseden yıllar sonra kaleme alınan bir hatırat-portre metninde, beyannamenin ilk halini, hem de Arapça olarak yazan kişinin ilmiyeden ve İttihat ve Terakki mensubu Mehmet Ubeydullah Efendi olduğuna dair “mış”lı bir ifade ile verilen bilginin doğruluk derecesi bize göre hayli şüpheli gözükmektedir:

“(…) Pirizâde Sahip Molla şeyhülislâm oldu, İslâm âlemine bir beyanname neşretti. Bu beyanname gibi kuvvetli bir ilim eseri görmedim. Sahip Molla'nın beyannamede gösterdiği kudrete hayretler etmişim. Meğer beyanname Ubeydullah'ın kaleminden çıkma imiş... Sahip Molla'nın bu beyannamesini Ubeydullah Arapça olarak kaleme almış, Vamık Şükrü Bey de Türkçeye tercüme eylemiş. Ubeyd[ullah]'ın Arabîdeki inşa kudreti mevzubahis ettiği meseleyi müdafaada olan liyakati eşsiz idi”¹⁹.

Her şeyden önce birinci derecedeki muhatapları Türkler olan bir metnin ilk versiyonu niçin bir Türk tarafından Arapça yazılsın, peşisıra Türkçeye tercüme edilsin? Normal

¹⁷ Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1931, II, 22.

¹⁸ Aynı zamanda bir tartışmaya sebebiyet veren Hamdi Efendi'nin bu ifadeleri ile ardından gelen diğer yazılar için bk. İ. Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1*, s. 55-58. Elmalılı'nın “İslâmiyet ve Hilafet ve Meşihat-ı İslâmiye” başlıklı bu yazısının tamamı için bk. İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, ilâveli 4. bs., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011, I, 467-71 veya *Hilafet Risâleleri*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2003, III, 432-37.

¹⁹ Abdurrahman Adil Eren, “Ubeydullah ve Hatıralarım”, *Yarım Ay*, sayı: 62, 1 Eylül 1937, s. 13.) Bu yazıdan bizi haberdar eden Ali Adem Yörük'e müteşekkirim). Ayrıca bk. Ömer Hakan Özalp, *Ulemadan Bir Jöntürk-Mehmed Ubeydullah Efendi*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2005, s. 164.

olan tersi yani Türkçesi nihai halini aldıktan sonra onu olabildiğince iyi bir şekilde Arapçaya aktarmak değil mi? Ayrıca Ubeydullah Efendi'nin, döneminin İstanbul'da ikamet eden âlimleri ve yazarları arasında büyük bir üslup sahibi olduğu istikametindeki bilgi ve kanaat da eserleri üzerinden sağlaması yapılacak bir hüküm gibi gözüküyor. Ubeydullah Efendi olsa olsa ilk müsveddeyi yazan veya ilk metin üzerinde çalışan, fikir beyan eden kişilerden biri olabilir.

6. Bu siyasi-dinî beyanname -muhtemelen bazı resmi teşvik ve yönlendirmelerle- bir iki müstakil risâlenin, birçok gazete ve mecmua yazısının da konusu olmuş, müsbet karşılanarak meselelere yaklaşım tarzı ve tezleri savunulmuş, bu yollarla kendisi ve fikirleri yaygınlaştırılmıştır. Beyannameye dair İstanbul'da yayınlanan iki müstakil risâlenin künyeleri şöyledir:

- Hafız Mehmed Ali (Beykoz İttihat ve Teavün Mektebi Muallim Müdürü), *Şeriat İsteriz Diyenlere Kılağuz yahut Şeyhülislâm Efendimizin Ümmet-i Muhammed'e Vaazı*, İstanbul, Şems Matbaası, 1326-1328, 24 s.;

- Kolcalı Abdülaziz (Enderun-ı Humayun Muallimi), *İslâmiyet ve İttihad-ı Anâsır ve Adalet Müsavat Meşrutiyet Hakimiyet-i Milliye Gayrimüslimlerin Hukuku ve Beyanname-i Şeyhülislâm*, İstanbul, Matbaa-yı Kader, 1327, 48 s.

Sayıları hayli fazla olan gazete ve mecmua yazıları arasında önemli bir siyasi aktör ve müellif olarak Bağdat mebusu ve *Tanin* yazarı Babanzâde İsmail Hakkı'nın²⁰ ve Kavala müderrisi Hoca Behçet Efendi'nin yazıları örnek olarak verilebilir.

Hem beyannamenin yanında duran yazarların müdafaa kurgusunu hem de zikrettikleri unsurları görmek bakımından Hoca Behçet'in yazısından bir paragrafa bakabiliriz:

"(...) Şeyhülislam hazretleri tarafından neşredilen ve bütün aktâr-ı İslamiye ve âlemde bi-şüphe husule getireceği tesirât-ı mühimme-i hasene sebebiyle mücib-i şükran ve memnuniyet olan ve bi-hakkın hayat ve tarih-i İslâmda mühim, harika-nümâ bir vaka teşkil edecek olan beyanname-i âlide ruh ve gaye-i İslâmiyet, lâzime-i adalet ve müsavat ve meşrutiyet ve medeniyet o kadar ananesiyle, o kadar veciz ve garrâ bir lisan-ı hakikatle ilam ediliyor ki bu delâil-i nakliye ve aklîye, bu kuvve-i mantikiye ve icazkârâneye velhasıl bütün bu hakâyıka rağmen artık İslâmiyetin mâni-i terakki ve meşrutiyet addedilebilinmesi için insanın nasıl bir kalp ve vicdana malik olabileceği tasavvur olunsun. Esasen şeyhülislam hazretleri Müslümanların muhterem bir muktedâsı olmak hasebiyle haiz buldukları kuvve-i mâneviye ve mertebe-i ruhaniye nazar-ı dikkate alındığı takdirde beyanname-i âlideki şer'iyet ve katiyetten şüphe edilebilir mi?"²¹

²⁰ Babanzâde İsmail Hakkı, "İslamiyet ve Siyasiyât", *Tanin*, 9 Şaban 1327/25 Ağustos 1909, s. 1 ve "İslamiyet ve Siyasiyât 2", *Tanin*, 10 Şaban 1327/26 Ağustos 1909, s. 1.

²¹ Hoca Behçet, "İslâmiyet Mâni-i Terakki ve Meşrutiyet Değildir", *Tanin*, 8 Ramazan 1327/23 Eylül 1909, s. 1'den aktaran M. Dilbaz, *agm*, s. 567, 582.

Ana problemi farklı olmakla beraber hem beyannamenin hem de ona dair yazı yazarların İslâmın terakkiye mani olmadığı meselesini güçlü bir unsur olarak gündeme taşıması da, arkasındaki sebeplerle birlikte dikkat edilmesi gereken bir husustur²².

YENİ REJİMİ/MEŞRUTİYETİ DİNEN MÜDAFAA ETMEK

Üzerinde düşünülüp çalışılmış ve vasıflı bir şekilde kaleme alınmış bir metin olarak beyanname, belirttiğimiz üzere aslında hemen hiçbir yeni fikir ve yorum ihtiva etmez. Belki söyleyiş farklılığından ve metnin ağırlığından bahsedilebilir. Elbette bunlar da önemlidir. Fakat bir müddettir tedavülde olan bu fikirlerin ve yorumların üslubu-ifade ediliş tarzı, metnin hiyerarşisi, nasların belli bir istikamette yorumlanarak kullanılması, bazı hassasiyetlere riayet edilmesi, bu “nezaket” dolayısıyla bazı unsurların zikredilmeden sadece ihsasla yetinilmesi, dönemsel vurguları, dahası bunların herhangi bir müellif tarafından değil de otoritesi ve itibarı yüksek bir kurum-kişi tarafından neşredilmiş olması itibarıyla önem taşır²³.

Metnini aşağıda verdiğimiz beyannamenin muhtevasını anahatlarıyla özetlemek ve yorumlamak gerekirse;

1. Meşrutiyet fikrini ve idaresini meşrulaştırmak ve müdafaa etmek için ilk ele alınan hususun yeni şartlarda insanın/bireyin konumu problemi olması hemen dikkati çekmektedir. Buna göre evrenin ve insan topluluklarının nizam ve intizamını (salah-ı âlemi/nizam-ı âlemi) murad eden Yüce Allah bunun için yeryüzünde halife kıldığı, akıl ve izan verdiği, şahsi ve ictimâî işleri yönetmekte iktidar sahibi yaptığı insanı görevlendirmiştir. Metindeki ifadeler Yüce Allah'ın hakimiyet ve kudret (iktidar) sıfatlarını âlem düzeyinde insana verdiği, bu sıfatları onunla paylaştığı şeklinde anlaşılmaya müsait olacak kadar kuvvetlidir (“... [Allah] tedbir ve tasarrufa kâdir-i yâr ettiği insanı ... rûy-ı zeminde hâkim [kılmış] ve ... insan irade-i cüziyesiyle kuvâ-yı kevnîyeyi teshîr ve istihdama muktedir bulunmağla tanzim-i umûr-ı âlemlle mükellef tutulmuş ...”). Peygamberlerin ve şeriâtin gönderilmesinin sebebi yaratılışı itibarıyla bu kabiliyet ve kapasitelere baştan sahip olan insanın ana ilkeleri bilmesi ve nefesine uyararak yoldan çıkmaması içindir; gerisini o yapacaktır.

²² Bu kısımda kullandığımız arşiv belgelerinin ve beyannamenin risâle halinde basılan Farsça nüshasının teminindeki gayretlerinden ötürü talebe-meslektaşım Rabia K. Gündoğdu'ya hususi teşekkür borcum var. Henüz yayınlanmamış olmakla beraber -16 nolu dipnotta bahsettiğimiz-Herman Bernstein'in röportajını da İngilizcesinden tercüme ettiğini belirtelim. Ayrıca talebe-meslektaşlarım Mahmut Dilbaz, Abdülkerim Asılsay ve Ali Adem Yörük'e de yardımlarından ötürü müteşekkirim.

²³ Beyannamenin modern dönemde dinin ana kaynaklarının kullanımını zaviyesinden erken bir değerlendirmesi için bk. İ. Kara, *İslamcıların Siyasî Görüşleri 1*, s. 40-42. Ayrıca bk. Ali Adem Yörük, *II. Meşrutiyet Döneminde Hukukçuların Meşrutiyet Algısı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2016, s. 217-30.

2. İnsanların, müminlerin (ümmetin), bütün insanlara ait işlerin yürütülmesi için bir imam (yönetici) tayin etme hakları ve sorumlulukları, bir başka deyişle kendilerine ait olan hakimiyet ve kudret (iktidar) hak ve yetkisini kendi iradeleriyle bir kişiye devretmeleri bu ilk ilkelere dayanmaktadır. Bu akıl yürütme ve açıklamaya göre, insan olmak itibarıyla diğer insanlar gibi yeryüzünde halife olan imamın/halifenin/sultanın yönetici olması, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (zıllullâhi fi'l-ard) veya Hz. Peygamber'in vekili olmasıyla değil insanların seçmesi ve tayiniyle olmaktadır. (Tabiri caizse bu seviyede iktidarın kaynağı ilâhî değil insanîdir). Bu sebeptir ki "riyâset-i hükümete gelen zatın hilafeti ancak âmmenin [kamunun, halkın] kabulüyle sahih olabilir". Bu ifadelerde halifenin mânevî bir statüsü açık olarak yoktur. Zaten metinde halife, hilafet ancak insanın halife oluşu veya meşrutiyetle irtibatlı, onun bir parçası olarak hilafet geçmektedir.

Halkın isteyerek ve rızasıyla hükümet etmesini ve emirliğini/sultanlığını kabul ettiği kişiye verdiği biat da onun hem şeriata hem de yürürlükte olan kanunlara (şerâ'î-i ilâhiye ve kavânin-i mer'iyeye) uyması şartını baştan ihtiva etmektedir. (Şeriat ve kanunun birlikte ve eşit seviyede zikredilmesine dikkat edilmelidir). İmamı/emiri denetleme (murakabe) hakkı da esas itibarıyla imamı seçen, ona biat eden kişilerin herbirinin hakkı ve vazifesidir. Bunun için de başkalarına (mebuslara, meclise) vekâlet verebilir fakat bu onu denetim sorumluluğundan bütünüyle âzade kılmaz. Kur'an'ın tek tek herkesi mükellef tuttuğu "emr-i bi'l-maruf, nehy-i ani'l-münker" yani iyiliği emretmek, kötülüğü men etmek emri burada her şart altında ve her durumda müteselsilen murakabe olarak da yorumlanacaktır. İtaatin kaynağı da bu biat ve vekâlettir.

3. Hz. Peygamber'in vefatından sonra sırasıyla Dört Halifenin hilafet makamına gelmesinin de ilâhî bir kaynağı yoktur, onlar "icma-i ümmet"le (ümmetin fertlerinin irade beyanlarının ittifakıyla) veya "şûra" ile (dar veya geniş istişare ile) nasb edilmiş, idarenin başına gelmişlerdir. Bu da "Hakimiyet-i Ümmet"ten (Hakimiyet-i Milliyeden; milli egemenlikten) ibarettir.

Buradan itibaren bu beyanname ile başlamayan yeni bir İslâm tarihi yorumuyla ve dönemlendirmesiyle de karşılaşırız. Buna Dört Halife devrinin, Emevilerle başlayan ve meşrutiyetin ilânına kadar gelen uzun İslâm tarihinden kategorik olarak ayrıştırılması ve bu uzun "istibdat" devrinin değil de kısa ömürlü "şura-meşveret" devrinin İslâmın esas siyâsî fikri ve uygulaması olarak kabul edilmesi de denebilir. Dört Halifenin İslâmî ilkelere sadık kalarak icma-i ümmetle, biatla ve şura ile olan seçimi ve onların yönetim tarzı (Hakimiyet-i Ümmet) Emevilerden sonra terkedilmiştir. Şimdi meşrutiyetin geri getirdiği, kaynaklarda ve asr-ı saadette var olan bu "esas"tır, İslâmiyetin getirdiği ama sonradan terkedilen yönetim tarzıdır. (Beyannamenin hiçbir yerinde zımnen bile olsa meşrutiyet idaresiyle alakalı dış tesir veya haricî sebep denebilecek hiçbir ifade ve ima yoktur).

Metni yayınlayan makam şeyhülislâmlik olduğu için bu yeni tarih yorumlarında daha dikkatli ve nazik bir dil kullanılmaktadır. Bu yolla diğer metinlerde tesadüf ettiğimiz

hilafet konusundaki Şii-Sünnî tartışmaları da, Kerbela hadisesi de, Emevilerle başlayan büyük değişiklikler de çoğunlukla ima ile veya tamamen atlanarak bir metin kurma imkânı aranmış ve bulunmuştur.

Beyanname Osmanlı hilafet-saltanat sistemi için de eşzamanlı metinlerden hayli farklı bir dil tutturarak onların “gerileme” dönemine kadar, Emevi ve Abbasilerden farklı olarak Dört Halife dönemini ve yönetme tarzını ihya ettikleri; zorla boyun eğdirmeyi kaldırarak halkın biatına ve itaatına müracaatta buldukları ifade edilecektir. Fakat daha önemlisi Osmanlıların ilmiyeden ve ahlâk sahibi kişileri kadı tayin ederek kaza ile tenfizi (yargı ile icrayı) birbirinde ayırmalarıdır.

Osmanlı Devleti ayrıca ilmiye sınıfına verdiği hususi imkânlar ve statü ile onların halkın maslahatını devrin şartlarına (icabât-ı asriyeye) da intibak ettirmek maksadıyla ve hükümetin yasama, yürütme ve icra kuvvetlerinin şeriatı ve akla uygunluğunu takip ederek murakabe görevini de üstlenmesine, gerektiğinde zalim iderecilere [cebâbireye] karşı çıkmasına da zemin hazırlamıştır. (Bu yorum ve değerlendirme elbette sansürlü ve tarihi hakikatlerle uyuşmayan bir yorumdur ve muhtemelen bunun üzerinden meşrutiyet Osmanlı tarihinin ve tecrübesinin, iç dinamiklerin beklenebilir, normal bir devamı olarak açıklanmak istenmektedir).

Bu noktada beyanname, ilmiyeye yönelik, dönemsel olarak yaygın olan ama tarihsiz bir tenkitte de bulunmaktadır; Osmanlı Devleti'nin fetihlerle çok genişlemesi, Celâli isyanları, savaşlar, komşu devletlerin Osmanlı topraklarına göz dikmeleri, iç karışıklıklar, veba hastalıkları, bütün bunlar neticesinde maddî imkânların azalması ilmi zayıflatmış, ilim ve olgunluk yerini cehalet ve sapık fikirlere bırakmıştır (ilm u kemâl yerine cehl ü dalâl kâim olmuştur). Devleti birkaç kere gerileme ve çöküş (inkıraz ve izmihlal) tehlikelerine düşüren de ilmin, ilmiyenin bu duruma düşmesi olmuştur.

4. Bundan sonra Sultan Abdülhamit ile 31 Martçuların kötülenmesi ve İttihat ve Terakki mensuplarının medhi babında halife-sultanın azlinden sonra kullanılan dili paylaşan, her iki hattı da mübalağalı şekilde veren bir fasıl yer almaktadır. Yine de metinde halife-sultanın hal'i veya azli gibi ifadelerin kullanılmamasına dikkat edilmiştir.

5. Osmanlı tebeası gayrimüslimlerin hukukunun korunması ve müsavat (eşitlik) ilkesine bundan sonra daha fazla bağlılık gösterilmesi ve riayet edilmesi beyannamenin hem hacim hem de muhteva ve vurgular itibarıyla ağırlıklı olarak üzerinde durduğu bir mesele olacaktır. Bir başka ifade ile büyük tehlikelerden biri oradaki dağılmada görülmektedir. “Müsavat-ı mutlaka” ve “İhtilaf-ı din mani-i müsavat olamaz” ifadeleri bu meyanda zikredilmiştir. Beyanname üzerinde yazı yazanlar veya onu merkeze alarak vaaz veren, hutbe okuyanlar da gayrimüslimlerle münasebetlerin iyileştirilmesi için hususi gayret sarfetmiş ve hayli geniş/serbest dinî yorumlar yapmışlardır²⁴.

²⁴ Bu konuda bk. İ. Kara, “Müsavat yahut Müslümanlara Eşitsizlik”, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri 2-Hürriyet Müsavat Uhuvvet* içinde, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2019, s. 171-209.

Din-siyaset ilişkilerinin II. Meşrutiyet sonrasındaki tabiatı ve istikameti açılarından önemli olan bu siyasî-dinî beyanname bir ilktir ama son olmayacaktır. Birinci Cihan Harbi'nin başlarında çıkarılan Cihad Fetvası ile Milli Mücadele yıllarında İstanbul'da Şeyhülislâmlığın, Ankara'da Ankara Müftülüğü'nün çıkardığı karşıt fetvalar bunun daralmış-genişlemiş devamı olarak mütalaa edilebilir.

Cumhuriyetle yaşıt olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın din-siyaset ilişkileri zaviyesinden konumu da, siyasete ve doğrudan dinle alakalı siyasî kararlara dair hareketleri de bu ilk çıkışın hayli zayıflamış bir örneği, bir devamı gibi mütalaa edilebilir. Fakat bu “din üzerinden sistemi meşrulaştırmak” vakası Diyanet örneğinde devam eden ve zayıflayan, şekil değiştiren unsurlarla birlikte karşılaştırmalı ayrı bir çalışmayı hak etmektedir.

Bu açıklamalardan sonra artık beyanname metnine bakabiliriz:

Ek 1- Makam-ı Celil-i Meşihat-ı İslâmiye'den Bilumum Naib ve Müftilerle Kâffe-i Bilâd-ı İslâmiye Ulema ve Meşâyih-i Kirâmına Hitaben Tastîr ve İrsâl Kılınan Beyannamedir

Bismillahirrahmanirrahim

Elhamdülillâhi Rabbi'l-âlemîn. Ve's-salâtü ve's-selâmü alâ Muhammedin ve âlihi ve sahibihi ecma'in.

Salah-ı âlem, fâtır-ı avâlim olan Allahu zü'l-celâl hazretlerinin muktezâ-yı irade-i eze-liye-i sübhaniyesinden olmağla akl ü izân ile umûr-ı şahsiye ve ictimaiyesinde tedbir ve tasarrufa kâdir-i yâr ettiği insanı “Hüvellezî ce'aleküm halâife fi'l-ard”²⁵ mâ-sadakınca [mısdakınca] rûy-ı zeminde hâkim ve “Sehmare leküm mâ fi's-semavâti ve mâ fi'l-arz”²⁶ muktezâsıyla muhteviyat-ı zemîn ü âsümânı menâfi'-i insaniyeye hâdim kılmıştır. İşte bu hikmet-i celîle mücebince insan irade-i cüziyesiyle kuvâ-yı kevnîyeyi teshîr ve istihdama muktedir bulunmağla tanzim-i umûr-ı âlemle mükellef tutulmuş ve ebnâ-yı beşer beyninde husûl-i salah u nizam, tevhid-i âmâl u menafi'e mevkûf olup insan ise bazîçe-i hevâ-yı nefsanî ve nefsi-i emmârenin şerr-i ifsâd u iğvâsından kurtulmak için muhtac-ı irşad-ı Rabbânî bulunduğundan Hâlık-ı zü'l-minen hazretleri kemâl-i fazl u merhametinden enbiyâ-yı izâm irsali ve kütüb ve ahkâm inzâlî ile akl-ı ibtidaînin istihrac ve istinbatında güçlük çekeceği mesâlih-i umumiye ahkâm ve kavâidini ve usûl-i salah u

Elimizde enteresan bir metin de var: Mehmet Ubeydullah Efendi'nin beyanname hakkında Ayasofya Camisi'nde vaaz vereceği *Tanin*'de ilân edilince (15 Eylül 1325/28 Eylül 1909, s. 2) Protestan Ermeni yazarlardan Ohannes Kirkoryan gayrimüslimler hakkında neler diyeceğini merakla camiye gitmiş ve vaazı dinledikten sonra yazdığı “Müslümanlık ve Hristiyanlık” başlıklı yazı aynı gazetede neşredilmiştir. *Tanin*, 3 T.evvel 1325/16 T.evvel 1909, s. 2.

²⁵ “Sizi yeryüzünde halifeler kılan O'dur”. Fâtır, 35/39.

²⁶ “Göklerde ve yerde ne varsa onları size müsahhar kıldı”. Câsiye, 45/13.

saadetin nur-i ihlas u iman ile tarîk-i akla tebeyyette olduğunu bildirmiştir ki bu suretle hüccet-i ilâhiye tamam ve hikmet-i teklif zahir olmuş, pertev-i akl-ı mehdinin tenvir ettiği minhâc-ı müstakimden udûl ü inhiraf edenler “Summün bükmün ‘umyün fehüm lâ-ya‘kılûn”²⁷ âyet-i kerimesiyle daire-i hüddâdan haric ve matrûd kalmıştır.

Hâlık'ın ihsan buyurduğu akıl ve ba's eylediği enbiya ile fazlı kemâl bulmuş olduğundan dır ki cumhur-ı e'imme “mâ-vecebe ale'llâhi ıslah'ı-âlem”²⁸ kazıyyesini ve binaenaleyh nasb-ı imam hususunun ümmet üzerine vacip olduğunu tesis ve takrir eylediler. Çünkü ahval-i ictimaiyeye dair olan tekâlif-i şer'iyeye ile mükellef ferd-i mahsus ve muayyen olmayıp sadr-ı âyât-ı Kur'aniyenin “Yâ eyyühe'n-nâs”, “Yâ eyyühe'l-lezîne âmenû” suretinde vürûduyla müstedel olacağı vechile muhatab-ı hitab-ı ilâhî umum nâs olduğundan riyâset-i hükümete gelen zatın hilafeti ancak âmmenin kabulüyle sahih olabilir. Halkın bi't-tav'ı ve'r-rıza hükümet ve riyasetini kabul ettiği zâta bey'ati dahi kendisinin şerâyi' i ilâhiye ve kavânîn-i mer'iyeye ittibâıyla meşrûttur.

“Küntüm hayra ümmetin uhricet l'n-nâsi te'murûne bi'l-ma'rûfi ve tenhevne ani'l-münker”²⁹ âyet-i kerimesi delâletiyle umûr-ı hükümeti murakabe kâffe-i mü'minîne vacip ve “Küllüküm râ'in ve küllüküm mes'ûlin an ra'iyetihî”³⁰ hadis-i şerifi mücebince milletin her ferdi hisse-i hâkimiyetinden mesul olduğuna göre kavânîn-i ilâhiye ve menâfi' i milliyyeye muhalif hareketle nüfûz-ı hükümetin sû-i istimale uğramasına mümanaat âmme üzerine lazım olmak mesuliyetin netâyic-i zarurîyesindedir.

Hazreti Fahr-i rusûl efendimiz âlem-i ukbâya irtihallerini muteakip icmâ-ı ümmetle Sıddîk-i Ekber [Ebubekir] ve ondan sonra vasiyet-i Sıddîk'in tenfizi hususunda ümmetin vaki olan ittifakı üzerine Faruk-ı A'zam [Ömer] yekdiğeri takip ederek sadr-nişîn-i hilafet oldular. Hazreti Ömer irtihalinden mukaddem emr-i hilafeti şûrâya terk etmekle ehl-i şûrânın kararıyla Zü'n-nüreyn [Osman] hazretlerine taklîd-i hilafet olundu. Müşarunileyhin şehadetinde Medine-i münevveredeki cumhûr-ı ashabın bey'atıyla Hazreti İmam-ı Murtezâ [Ali] hil'at-i hilafeti dîş-ı fazl u şehâmetine iktisâ etti.

Sîret-i melekâne ve adalet-i insaniyetperverâneleriyle hulefâ-yi râşidîn namını alan bu çihâr-yâr-ı güzîn zaman-ı sa'd-iktiranlarında fütûhât-ı müslimîn ekâsî-i aktâr-ı cihâna vasıl ve akvâm-ı Arabiye tavâif-i a'cemiye ile ihtilatlarından ve ağrâz u menâfi' i mütehâlifenin tesadüm ve tezahümü tesirâtından riyâset-i hükümet hususunda tav' u rızâ tecebbür ve tegallübe münkalib olup ta selâtin-i Osmaniye zuhuruna dek bazı şevâzz-ı mülûk ü hulefâ zamanları istisna olunduktan sonra istihsâl-i hükümette cebr u tegallüb istimali halkın bey'at-i tâyi'ânesine müracaata tercih olunmuştur.

²⁷ “Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, bu sebeple onlar akletmezler”. Bakara, 2/171.

²⁸ “İslah-ı âlem Allah'a vacip değildir”.

²⁹ “Siz insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz, iyiliği emreder, kötülükten alıkoyarsınız”. Al-i İmran, 3/110.

³⁰ “Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürüsünden mesuldür”. Buharî, Cuma 11, Cenaiz 32, Nikah 81; Müslim, İmamet 20.

Vatkâ ki “Aslühâ sâbitün ve fer‘uhâ fi’s-semâ”³¹ âyet-i celîlesine mâ-sadak olan şecere-i mübareke-i âl-i Osman revnak-bahş-ı saltanat ü hilafet oldular, ihya-yı sünnet-i hulefâ-yı râşidîn hususuna itina ile ihya-yı âyîn-i dîn-i mübin ettiler. Evvela cebr u ikrahı ref‘, halkın mübaya‘at-ı mutâva‘atkârisine müracaat eylediler. Sâniyen etraf-ı memâlike fuzelâ-yı ulemâdan ve erbâb-ı salâhtan kudât ve nüvvâb tayini ile kaza ile tenfizi ayırdılar.

Ba‘dehu küşad eyledikleri tarîk-i ilmiyede yetiştirdikleri ulemâ-yı a‘lâm marifetleriyle mesâlih-i enâmı icabât-ı asriyeye tevfiğ için tevsî‘-i fetâvâ kaziyesini takrir ve tesis ederek kuvâ-yı selâse-i hükümeti hikmet-i şer‘ u akla tamamıyla mutabık olmak üzere tayin eylemişlerdi ki hâmil-i kudret-i teşrî‘ olan ehl-i ilm u salah bu teşekkül-i meşrûun netice-i tabîiyesi olarak emr-i murakabeyi de haiz ve muteahhit olmuştur. Bu vechile tenfiz ve icra vüzerâ ve ümerâya, hall ü fasl-ı husûm ile hüküm ü kazâ kudât ve nüvvâb-ı fuzelâya ve teşrî‘ ve murakabe ile iftâ şube-i ictihad ve fetvada kabiliyet-nümâ-yı istiklâl olan a‘lâm-ı ulemâya ait kalmış ve kâffe-i anâsır ayn-ı hikmet olan adalet-i şer‘iye kemâl-i hoşnûdî ile inkıyâd eylemiştir.

Devlet-i Osmaniyemizin teşekkül-i coğrafisi ve vüs‘at-i memâlik ve celâlî tavâifi gibi birtakım erbâb-ı fesât zuhuru ve memâlik-i meftûha üzerinde düvel-i mütecâvirenin metâmi‘i netâyici olarak edvâr-ı ahîrede tevâlî eden muharebât ve ihtilâlât-ı dahiliye ve hariciyenin ve bunlara zamîmeten memâlik defaatla istila eden emrâz-ı vebâiyyenin îras ettiği ta‘b u fütûr ile tevlîd ettiği fakr u perîşanî yüzünden nûr-i ilm refte refte zevâl yolunu tutmuş ve ilm u kemâl yerine cehl ü dalâl kâim olmağa başlamış ve bu hâl devletimizi birkaç kereler inkırâz ve izmihlâl tehlikelerine düşürmüştür.

Bâlâda arz u izah olunduğu vechile nasb-ı imamın şer‘an ümmet üzerine vacib ve hitab-ı Rabbanîye umum nâs muhatap ve emr-i bi’l-maruf ve nehy-i ani’l-münker vazifesiyle kâffe-i efrad-ı ümmet mükellef olması dolayısıyla hâkimiyet-i ümmete de râci olup ümmeti terkib ve teşkil eden sunûf-ı halk ise vücûh-ı ma‘rûzaya binaen bi’t-tab‘ müteselsilen yekdiğere zâmin u murakıb bulunmak iktiza edeceğinden herhangi sınıf vazife-i mahsusasında tekâsül ve tesâmüh gösterdiği halde emr-i idarede hâsıl olacak i‘vicâcî sunûf-ı sâirenin doğrultmakla mükellef bulunması zıkr olunan irtibat-ı müselselin netice-i şer‘iyesidir. İşte Hazreti Şâri‘ bu dakikaya “Lâ tâ‘ate li’l-mahlûki inde ma‘siyeti’l-Hâlık”³² ve “İnneme’t-tâ‘atü fi’l-ma‘rûf”³³ kelimesiyle tenbih ve Kur‘andaki “Ve’ttekû fitneten lâ-tusîbenne’l-lezîne zalemû minküm hassah”³⁴ tehdidiyle yine tekâsülden tahzîr olunduğu halde bu tenbihât ve tahzîrât karşısında zerre kadar gaflet göstermekten şîraze-i intizâm-ı idarenin halel bulması muhakkaktır.

Mamafih bundan her sınıf halkın umûr-ı hükümete hakk-ı müdahalesi olduğu mânasını çıkarmak doğru olmayıp bilâkis azası millet tarafından müntehab bir hey‘et-i muraka-

³¹ “Kökü sabit, dalları gökte...”. İbrahim, 14/24.

³² “Hâlık’a isyan olan durumda mahluka itaat olmaz”.

³³ “İtaat ancak maruf olandadır”.

³⁴ “İçinizden sadece zulmedenlere dokunmayacak bir fitneden korkun”. Enfal, 8/25.

benin taht-ı teftiş u nezaretinde bulunacak olan bir hükümet-i meşruta-i meşrûanın ef'âl ve icraâtı her türlü müdahaleden masûn bulunur ve böyle bir hükümetin evâmirine "semî'nâ ve eta'nâ"³⁵ cevabıyla itaat u inkıyad halk üzerine farz-ı ayn olur.

Şeriat-ı garrâ-yı Ahmediye Devlet-i Osmaniye'nin üssü'l-kavânîni olduğu ve kuvâ-yı hükümet hikmet-i şer'îye ve akliyenin hüsn-i tevfiq u imtizacından mürekkep bulunduğu cihetle esas-ı teşekkülündeki metanet kolaylıkla pezîrâ-yı tezelzül olamadığından cehl ü nadânî zamanlarında bile devlet hey'et-i ilmiye içinde vücudları inkıta bulmayan ve kalplerindeki havfullah sebebine [sebebiyle] cebâbireye boyun eğmeyen ulû'l-azm etkîyâ-yı ulemânın devam-ı murakabesiyle sûret-i teşekkül ve terekübünü muhafaza eylemiş ve "İnnallahe lâ-yugayyiru mâ bi-kavmin hattâ yugayyirû mâ bi-enfüsihim"³⁶ tehlikesine daima maruz olmakla beraber bundan böyle de ilâ-mâ-şâallah "Ve en levi'stekâmû ale't-tarîkati"³⁷ damân-ı ilâhîsinde işaret olunan istikamet-i milliye ile mazmûn ve mükeffel bulunmuştur.

Devr-i sâbık sülûs-i karn içinde devletin teşekkülât-ı asliye ve fer'îyesini tamamiyle teşvîş eylemiş olduğundan adalet muhtel ve zulm ü tecebbür şâyi olmağla sunûf-ı ahali hükümetten müteneffir ve anâsır-ı muhtelif arasında şikâk u nifâk hâdis ve bu hal ile eviddâ-yı hariciye a'dâ-yı ecnebiye idadına dahil olarak devleti her taraftan tazyike başladığı ve Osmanlılık mehlike-i izmihlâle doğru sûratle uçmakta bulunduğu bir zaman-ı müşkilde idi ki medârik-i müstahkeme-i hıfz-ı Rahman'da muhtefi ve müstetir olan fırka-i nâciye-i mücahidin cebâbire-i mu'ânidine karşı "Allahü ekber" gülbankıyla râyât-ı "İn tansurûllâhe yensurküm"³⁸ü ref' u i'lâ ve maruz-ı mehâlik olan memleketi muhatara-i inkırazdan ve selâsil-i cevri u i'tisaf ile mağlûl ve mukayyed ve giriftâr-ı hevân u mezellet olan milleti makhûriyet ve esaretten tahlîs ile nail-i tebşîrât-ı "İnnâ fetahnâ leke fethan mübînâ"³⁹ oldular, şekkere'llâhü sa'yehüm. İşte o kahramanân-ı ümmetin bu hareketleriyle Muhbir-i sâdıkın "Lâ-tectemî'u ümmetî ale'd-dalâleti"⁴⁰ haberindeki sıdkı zahir oldu. Elhamdülilâhi ala dini'l-İslâm.

Bu fütûhât-ı celileyi müteakip ümmet-i Osmaniyece erkân-ı istibdat ile sanâdid-i hazelenin sahâif-i seyyiât-ı sabıkasına "Afallâhü ammâ selef"⁴¹ keşidesiyle "el-Afvü zekâtü'z-zafer"⁴² mazmununa iktifa olunması cür'et-bahş-ı mahzûlîn-i eşkiya olup "Ve men yudlilî'llâhu femâ lehu min hâd"⁴³ mantûkunca hazele-i merkûme şekâvet-i fitriyelerindeki cibillet-i red'elerini ızharda te'annüd ve ısrar ederek memleketi evvelkilerinden

³⁵ "Duyduk ve itaat ettik".

³⁶ "Bir kavim kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunani değiştirmmez". Ra'd, 13/11.

³⁷ "Eğer onlar dosdoğru yolda yürürlerse...". Cin, 72/16.

³⁸ "Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder". Muhammed, 47/7.

³⁹ "Biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik". Fetih, 48/1.

⁴⁰ "Ümmetin dalâlet üzere birleşmez".

⁴¹ "Allah geçmişte işlenen günahları affitti". Maide, 5/20.

⁴² "Affetmek zaferin zekâtıdır".

⁴³ "Allah'ın dalâlete sürüklediğini hidayete erdirecek yoktur". Ra'd, 13/33.

azîm bir tehlikeye düşürmüşlerse de ikâme-i şer' u kavânîn ve ihya-i sünen-i Seyyidü'l-mürselin hususunda Kitab-ı mübîn üzerine el basarak ahd u misak ile yemin etmiş olan dilaverân heman silah-ı cihadı dût-ı hamiyetlerine ve ümerâ-yı hamâset-nihâdî piş-i sadakatlerine alarak hıfz-ı dürre-i beyzâ-yı İslâma şitâbân olmuşlar ve ikinci ve üçüncü ordular karargâhlarından makarr-ı hilafet olan belde-i tayyibeye berk-i hâtîf süratiyle yetişerek âlemi kendilerine hayran eylemişlerdir. Karşılarında mukavemet-nümâ-yı dalâl olan mu'ânidini şimşîr-i celâdetleriyle kahr u tedmîr ve el-hak devlet müessisleri addolunacak surette ittihaz-ı tedbîr ettiler. "İnnemâ cezâü'l-lezîne yuhâribûne'llâhe ve resûlehu ve yes'avne fi'l-ardı fesâden"⁴⁴ âyetinin tasvir eylediği girive-i dalâl sâlikleri ise "En yukattelû ev yusallebû ev tukatta'a eydihim ve erculühüm min hilâfîn ev yünfev mine'l-ard"⁴⁵ va'îdiyle cezâ-yı sezâlarına uğrattıldılar.

Hareket Ordusu namını alan bu cem'-i mücahidînin zılâl-ı râyât-ı necat-gâyâtında milletin kendi intihabıyla tercüman-ı âmâli olarak ictimâ eden esâtîn-i ümmetin kemâl-i hürriyetle verdikleri reylerin mutabakatıyla ahval-i mevcude hakkında hükm-i şer'î talep olunarak vazifedâr-ı iftâ olan ulemâ-yı a'lâmın ittifak-ı ârâsıyla Meşihat-ı İslamiye'nin ısdar eylediği fetvâ-yı şer'î mantûkunca hakan-ı sabık hil'at-i saltanattan tecrid ve hâlâ erîke-pirâ-yı hilafet olan padişahımız Sultan Mehmed Han-ı hâmis hazretleri halkın tav'an bey'atiyle bi-icmâi'l-ümme kürsî-i hilafet ve imamet-i mü'minîne iclâs olundu.

İşte bunca devirler ilcaât-ı zaman ile nesiyen mensiyya hükmüne giren bey'at-ı makbule-i şer'îye yerini buldu. "Elhamdülilahi'l-lezî hedânâ li-hâzâ ve mâ künnâ li-nehtediye lev lâ en hedâna'llah"⁴⁶. Devr-i sabıkın mezâlim ve seyyiâtı nâ-mahdut olduğu kadar da herkese malum olduğundan onun zevaline şükr ile tafsilinden ibâ vü istiğna olunur.

Devr-i cedid inayet-i Rabbanî ile mehâsin devridir. Çünkü ibtidâsı erkân-ı şer'den büyük bir rüknü ihya eyledi. Bu bir hüsn-i ibtidâ ve fâl-ı hayrdır. Bir memlekette husûl-i rahat u saadet halkın kavânîn-i memlekete tamamî-i itaat u riayetiyle mümkün olur. Kavânîn-i mezkûre sekene-i memleket olan halk beyninde hukuk ve vezâifin müsavat-ı mutlaka ile tevziini zâmin olmadıkça o riayet ve binaenaleyh matlub olan rahat u saadetin husulüne imkân yoktur. Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'mizde kavânîn-i adliye ve idariye şer'-i şerîf gibi bir esas-ı metîn hükmüne istinat ettiğinden raiyye beyninde müsavat-ı matlûbe şer'an mazmûn ve mekfûldür. "Lehüm mâ lenâ ve aleyhim mâ aleynâ"⁴⁷ yolundaki ahbâr-ı sahiha kütüb-i dinde nur-ı hüda gibi leme'ân ettikçe ihtilaf-ı din mâni'-i müsavat olamaz. Nazar-ı şer'-i mübîninde dahi vazife bir hak mukabilindedir. Vazifeyi

⁴⁴ "Allah'a ve peygamberine savaş açanlar ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışanların...". Maide, 5/33.

⁴⁵ "... onların cezası ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da buldukları yerden sürülmeleridir". Maide, 5/33.

⁴⁶ "Bize hidayet ettiği bu nimet için Allah'a hamdolsun, O hidayet nimeti vermeseydi biz kendimiz hidayete erişmezdik". Araf, 7/43.

⁴⁷ "Onların (gayrimüslimlerin) lehinde olan bizim de lehimizde aleyhinde olan bizim de aleyhimizdedir".

tahmil ile haktan mahrum etmek zulm-i mahz olacağından ve Cenabı Hakk'ın zulüm-den tenzihi zaruriyyât-ı imandan bulunduğuna göre şer'-i şerif-i ilâhînin zalimâne bir hükmü nâtik olması mutasavver midir?

Fahr-i rusül efendimizin İslamın gayrı milletlerden, hatta hükm-i İslâm'a dahil olmayanlardan nice kimseleri meşmûl-i daire-i istişare ve hurûb u megâzide kendilerinden isti'âne buyurdıkları vaki ve kütüb-i siyerde mezkûrdur.

“Ve'l-tekün minküm ümmetün yed'üne ile'l-hayri ve ye'mürüne bi'l-ma'rûfi ve yenhevne ani'l-münker”⁴⁸ âyet-i kerimesinin tasrih-i belîğıyla güzidegân-ı ümmet marifetiyle vücûb-ı murakabe-i milliye Kitab-ı mübînde mansûs ve bu murakıbların şer'an milletin intihabıyla olması mesâlih-i millete etbette evfak ve tavâif-i gayrimüslime anâsır-ı devletten ve ecza-yı milletten olmak hasebiyle onların da bu murakabeye iştirakleri memleket hakkında evlâ ve erfak olmağla Meclis-i Mebûsan'ı muktezâ-yı şer'in en büyük misâli ve meşrutiyeti hilafet-i İslâmiyenin hakiki timsâli add u itibar etmek lüzumu sabittir. Kâffe-i reâya beyninde tevzî'-i hukuk u vezâifte şart-ı ehliyetle adalet ve müsavat gözetmek hükümete ait olup ahali dahi reâya vatandaşlarıyla hüsn-i muaşeret etmek ve onların her suretle hukukuna riayet eylemek vazifesiyle dinen mükelleftir. Kur'an-ı Kerim “Ve le-tecidenne akrebehum meveddeten”⁴⁹ âyet-i beyyinesiyle Hıristiyanların müslimâne meveddetlerine şahit ve sulehâsının necatını nâtik ve kütüb-i fıkhiye dinlerinin, canlarının, mallarının taarruzdan masûniyetine dair ahkâm-ı sarîhayı muhtevî iken kendilerine te'addî dünyada zulme, ahirette nekâl ü ukûbete müeddî olur.

“Lekad kâne leküm fi resûlillâhi üsvetün haseneh”⁵⁰ âyeti Müslümanları ittiba-ı sünnete ve mekârim-i ahlâkı itmâm için ba's buyurulmuş olan Hazreti Hâtemü'l-enbiya efendimiz “Tehallekû bi ahlakillâh”⁵¹ kelâmıyla ahlâk-ı ilâhiye ile tahalluka da'î olup Cenabı Hakk'ın adl ü ihsan-ı sübhânîsi ise bilâ-istisna âmme-i mahlukata şâmil bulunmağla ehl-i İslâmın vatandaşları olan milel-i sâireye gızet u huşûnet ile muamele ve husûmet izhâr eylemeleri rızâ-yı ilâhî ve evâmîr-i risalet-penâhiye alenen muhalefet olur ki bu muhalefeti irtikâb edenler de Kur'an-ı Kerim'deki “İnnemâ cezâü'l-lezîne yuhâribûne'llâhe ve resûlehu”⁵² âyet-i celîlesinde vasf olunan zümre-i hâsireye dâhil olurlar. Bu zümre hakkında ukûbât o gibi mütecâsir-i mütecâvizler hakkında eşedd-i ceza ile mucazât hükümetçe mukarrer olduğundan hüsn-i muaşeret lüzumunun bir lisan-ı müessirle avam-ı nâsa tefhîmi ve tezvirât-ı mefsedekârânede bulunacak eşirrâya kapılmamaları için halkın lâ-yenkati' irşâd u talimi tenbih ve tavsiye olunur.

⁴⁸ “İçinizden hayra davet eden, iyiliği emreden, kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun”. Al-i İmran, 3/104.

⁴⁹ “İman edenlere sevgi bakımından en yakın olanları 'Biz Hıristiyanız' diyenleri bulacaksınız”. Maide, 5/82.

⁵⁰ “Allah'ın Resulünde sizin için güzel bir örneklik vardır”. Ahzâb, 33/21.

⁵¹ “Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız”.

⁵² “Allah'a ve peygamberine savaş açanlar...”. Maide, 5/33.

Şeyhülislâm

Ketebehü el-fakîr Pîrîzâde

Mehmed Sahib

Ufiye anhüma

Kaynak: *Sırat-ı Müstakim*, II/51, 10 Şaban 1327/13 Ağustos 1325, s. 385-387. (Beyanname başka yayın organlarında da neşredilmiştir. Meselâ bk. *Tanin*, 7 Şaban 1327/23 Ağustos 1909, s. 2. Ayrıca risâle olarak da basılmıştır).

Ek 2- Bâb-ı Fetva

Daire-i Meşihat-i İslâmiye

Mektubî Kalemî

Aded

Bi-havlihi Teâlâ Hükümet-i Seniyye-i Osmaniyenin aldığı şekl-i meşrû-i meşrutiyetten hakkıyla istifade ve fevâid-i matlûbe istihsali zımında hükkâm-ı şer' vasıtasıyla ahaliye tamamen bazı vesâyâ icrası münasip görülerek ol babda tastîr olunup çend kıtası leffen gönderilen beyannamenin nüshâ-ı kâfiyesi makam-ı sâmi-i vekâletpenâhîden icab edenlere tevzi olunmak üzere memurîn-i mahalliyeye irsâl olunmuştur. Beyana hâcet olmadığı üzere bir memlekette husul-i rahat u saadet ve halkın kavânîn-i memlekete tamamî-i itaati ve yekdiğerin hukukuna riayetle levâzım-ı i'tilâf u muaşerete itina eylemesi ile mümkün olur. Devlet-i Aliyye-i Osmaniyemizde kavânîn-i adliye ve idariye şer'-i şerif gibi bir esas-ı metîn hükmüne istinat ettiğinden raiyye beyninde de müsavat-ı matlûbe şer'an mazmun ve mekfûldür.

Binaenaleyh kâffe-i reâyâ beyninde tevzi-i hukuk ve vezâifde şart-ı ehliyetle adalet ve müsavatı gözetmek hükümete ait olduğu gibi ahali dahi anâsır-ı muhtelifeye mensup olan vatandaşlarıyla hüsn-i âmizîş u muaşeret etmek ve onların her suretle hukukuna riayet eylemek vazifesiyle dinen mükelleftir.

Şu esaslara nazaran cümlece sebab-i emn u rahat ve medâr-ı husul-i refah u saadet olmak üzere hükümetin her tarafça teşebbüs eylediği icraat-ı ıslahperverâne ve ümran-küsterânesini teshîl ve tesrîf edecek olan vücub-i itaat ve mehâsin-i meşrutiyet u muaşerete her zamandan ziyade dikkat ve riayet vazife-i ictimaiyemiz icabından bulunan ve cümlemize refah [u] saadetle beraber safâ-yı kalb ve safvet-i ahlâk ifâza edecek ve bi'n-netice asırlardan beri cehalet ve atalet gibi iki müthiş marazın taht-ı tesirinde geçen kıymetli vakitlerin hayat-ı iktisadiye-i memlekete îrâs eylediği mazarrât ve hasarât-ı azîme ve elîmeyi telafi ile vatan-ı muazzezimize bir şekl-i nevîn-i umran u terakki bahş eyleyecek teşebbüsât-ı ziraiyye ve sînâiyye ve ticariyyeye münferid[en] ve şirketler teşkili suretiyle

girişmeleri lüzumunun lisan-ı münasiple sunûf-ı ahaliye hüsn-i tefhimi hususunun ulemâ-yı mahalliyeye tebliği ve taraf-ı şeriflerinden dahi mütehattim-i zimmet-i hamiyet u memuriyet olduğu vechile vesâyâ-yı lazime icrası zımında işbu tahriratın nüsah-ı kâfiyesi mülhakat nüvvâbına gönderilmek üzere leffen isrâ kılınmağla ifa-yı muktezasına himmet buyurulması şuyâkında şukka-i muhibbî terkîm kılındı.

Fi Şaban 1327 ve fi Ağustos 1325⁵³.

Ek 2'de çeviriyazısı verilen belgenin orijinali.

⁵³ Yıllar önce taramasını aldığım, şeyhülislâmlıktan çıkma bu belge-metnin kaynağını maalesef kaydetmemişim.